O‘ZBEK TILI BOLALAR NUTQINING RIVOJLANISH BOSQICHLARINI AUDIOKORPUS ASOSIDA PSIXOLINGVISTIK TAHLIL

Masharipova Baxtigul Rajabboy qizi
E-mail: baxtigulmasharipova99@gmail.com

Qabul qilindi: 22.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 23.10.2025
Tasdiqlandi: 24.10.2025

Kalit so‘zlar:
o‘zbek tili, bolalar nutqi, psixolingvistika, audiokorpus, tilni egallash, kognitiv rivojlanish, korpus lingvistika, tabiiy nutq, morfologik tizim, semantik kengayish.

Annotatsiya. Bu tadqiqotda o‘zbek bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari audiokorpus materiallari asosida psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tabiiy nutq yozuvlari — oilaviy muloqot, o‘yin jarayonlari va maktabgacha muhitdagi suhbatlardan olingan audio ma’lumotlar asos qilib olindi. Korpus tahlili yordamida bolalar nutqining fonetik, leksik, grammatik va kommunikativ rivojlanish xususiyatlari aniqlanib, ularning kognitiv va psixolingvistik mexanizmlari (diqqat, xotira, semantik kengayish, taxmin qilish) tahlil qilindi. Natijalar o‘zbek bolalar nutqining rivojlanish jarayoni xalqaro modellarga (Brown, Clark, Tomasello) yaqinligini, ammo o‘zbek tili morfologik tizimi tufayli grammatik shakllarning erta shakllanishini ko‘rsatdi. Audiokorpus yondashuvi tabiiy nutqni empirik asosda tahlil qilish imkonini berib, o‘zbek tilida bolalar psixolingvistikasining yangi ilmiy yo‘nalishini shakllantirish uchun asos yaratadi.

Kirish. Bolalar nutqining rivojlanish jarayonini psixolingvistik nuqtai nazardan o‘rganish hozirgi tilshunoslikda eng dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Chunki nutq bu faqat tildagi birliklarning yig‘indisi emas, balki shaxsning kognitiv, psixologik, ijtimoiy va kommunikativ mexanizmlarini o‘zida mujassam etuvchi murakkab jarayondir. O‘zbek tilshunosligida bolalar nutqi fonetik, leksik yoki grammatik jihatdan ayrim tadqiqotlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, audiokorpus asosida psixolingvistik yondashuv hali keng yo‘lga qo‘yilmagan. Shu bois, ushbu ishda bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini aniqlash, audiokorpusdan foydalanib, ularning psixolingvistik xususiyatlarini tahlil qilish asosiy maqsad qilib olindi. Tadqiqotda korpus lingvistika, psixolingvistika va bolalar tilini egallash nazariyalari (Chomsky, Piaget, Vygotskiy, Tomasello) g‘oyalari asos

qilib olindi. Audiokorpus sifatida O‘zbek bolalar nutqidan olingan tabiiy yozuvlar (oilaviy muloqot, o‘yin, maktabgacha muhitdagi suhbatlar) asos qilib olindi. O‘zbek tili bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini audiokorpus materiallari asosida psixolingvistik tahlil qilish, ularning fonetik, leksik, grammatik va kommunikativ xususiyatlarini aniqlash.

Asosiy qism.

O‘zbek bolalar nutqiga oid tabiiy audiokorpus yaratish va transkripsiya qilish. Har bir yosh bosqichida nutq birliklarining xususiyatlarini tahlil etish. Psixolingvistik mexanizmlar (xotira, diqqat, taxmin qilish, semantik kengayish)ni aniqlash. Olingan natijalarni xalqaro bolalar nutqi korpuslari (CHILDES va boshqalar) bilan taqqoslash. Tilni egallash jarayoni psixolingvistik model asosida izohlanadi. J. Piyaje va L.S. Vygotskiy nazariyalarida nutqning rivojlanishi kognitiv faoliyat bilan bevosita bog‘liq: bola o‘z tafakkuri rivojlanishi jarayonida tildan faol foydalanishni o‘rganadi. A. Tomasello (2003) ta’kidlaganidek, bola tildan ijtimoiy kontekstda foydalanish orqali “lingvistik naqshlar”ni o‘zlashtiradi. Shu nuqtai nazardan audiokorpusdagi tabiiy nutq yozuvlari “real til modeli” bo‘lib xizmat qiladi. “Children learn language from usage events — from hearing and participating in conversations in everyday life” (Tomasello, Constructing a Language, 2003, p. 25).

Korpus lingvistikasida esa tabiiy nutq yozuvlarini tahlil qilish orqali til birliklarining real ishlatilish chastotasi, xatolik darajasi, strukturaviy o‘zgarishlari aniqlanadi (Biber et al., 1998).

O‘zbek bolalar nutqining rivojlanish bosqichlari

Quyidagi bosqichlar xalqaro psixolingvistik modellar (Brown, 1973; Clark, 2009) asosida ishlab chiqilib, o‘zbek tilidagi audiokorpus materiallariga moslashtirildi:

Bosqich nomi	Yosh	Nutq xususiyatlari	Psixolingvistik mexanizmlar
1. Prelingval bosqich	0–6 oy	tovushli reflekslar, “gugulash”, ovoz ritmlari	eshitish-harakat muvofiqligi, fonetik sezgirlik
2. Babbling bosqichi	6–12 oy	“ma-ma”, “ba-ba” kabi tovush zanjirlari	artikulyator koordinatsiya, tovush-mustahkamlash
3. Bir so‘zli bosqich (holofraz)	12–18 oy	“suv”, “ota”, “yo‘q” kabi so‘zlar	semantik bog‘lanish, so‘z-xotira assotsiatsiyasi

Bosqich nomi	Yosh	Nutq xususiyatlari	Psixolingvistik mexanizmlar
4. Ikki so‘zli bosqich	18–24 oy	“mama keldi”, “bola uxla”	sintaktik predikatsiya, diqqatning yo‘naltirilganligi
5. Telegraphik bosqich	2–3 yosh	“bola suv ichdi”, “men o‘ynay”	morfologik farqlash, nutq tezligi oshishi
6. Murakkab gap bosqichi	3–5 yosh	bog‘langan gaplar, murakkab ifodalar	semantik kengayish, taxmin qilish, xotira faolligi

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, 2–3 yosh oralig‘ida bola sekundiga o‘rtacha 1,8–2,1 so‘z talaffuz qilgan, pauza chastotasi 14–18%, grammatik xatoliklar ulushi 12% atrofida bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichlar ingliz tilidagi CHILDES korpusida qayd etilgan o‘rtacha natijalarga juda yaqin (Brown, 1973; MacWhinney, 2000). Audiokorpusdagi yozuvlarda 1 yoshgacha bo‘lgan bolalar tovushlarni fiziologik tajriba sifatida ishlatgan: “ba-ba”, “ta-ta” kabi takroriy tovushlar dominant.

18 oylik bolalar nutqida o‘rtacha 70–100 faol leksik birlik ishlatiladi.

So‘z ma’nosi dastlab tor (masalan, “it” faqat o‘z uyidagi kuchukni anglatadi), keyinchalik kengayadi — bu semantik mapping jarayonidir. O‘zbek bolalar nutqida fe’l markaziy rol o‘ynaydi — ko‘plab gaplar fe’l bilan yakunlanadi: “bola uxlayapti”, “men bordim”.

Morfologik qo‘shimchalar (–di, –yapti, –lar) 2 yoshdan keyin aktivlashadi, bu esa grammatik sistemaning shakllanishini ko‘rsatadi. 3 yoshdan boshlab bola suhbat kontekstini sezadi, javob beradi, savol beradi. Audiokorpusda savol-gaplarning ulushi 9–12% ni tashkil etgan.

Bu bosqichda bola nutq niyatini (so‘rash, buyurish, e’tiroz bildirish) anglab ishlata boshlaydi. Bolalar nutqida gapni oldindan taxmin qilish (probability prediction) qobiliyati 4 yoshdan boshlab faol shakllanadi.

Xulosa. Audiokorpus asosida o‘zbek bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini psixolingvistik jihatdan tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: O‘zbek bolalar nutqi universal bosqichlardan o‘tadi, biroq o‘zbek tili morfologik tizimi tufayli grammatik shakllar erta va murakkab tarzda shakllanadi. Fonetik, leksik va sintaktik rivojlanish bosqichma-bosqich kechadi, bu jarayonda eshitish xotirasi, diqqat, va taxmin qilish qobiliyati markaziy rol o‘ynaydi. Audiokorpus usuli tabiiy nutqni tahlil qilishning eng samarali shakli bo‘lib, psixolingvistik modellarni empirik asosda tekshirish imkonini beradi.

Ushbu yondashuv O‘zbek tilshunosligida bolalar psixolingvistikasining yangi yo‘nalishini shakllantirish uchun zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tomasello, M. (2003). Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition. Harvard University Press.
2. Clark, E. (2009). First Language Acquisition. Cambridge University Press.
3. Brown, R. (1973). A First Language: The Early Stages. Harvard University Press.
4. Oller, D. K. (2000). The Emergence of the Speech Capacity. Lawrence Erlbaum Associates.
5. Kuperberg, G., & Jaeger, T. (2016). “What do we mean by prediction in language comprehension?” Trends in Cognitive Sciences, 20(7), 498–512.
6. Bloom, L. (1993). Language Acquisition: Core Issues. MIT Press.
7. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. Cambridge University Press.
8. Vygotsky, L. S. (1986). Thought and Language. MIT Press.
9. MacWhinney, B. (2000). The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk. Lawrence Erlbaum Associates.
10. FeruzaSpeech: An Uzbek Speech Corpus (arXiv:2410.00035, 2024).